

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

**Учреждение образования
«ГОМЕЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ»**

ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

(по материалам Международной
научно-практической конференции,
прошедшей 9—10 апреля 2010 года
в УО «ГГУ им. Ф. Скорины»)

**Гомель
2010**

В заключение отметим, что придание правилу п. 3 ст. 372 ГК статуса «принципа» позволит выявить и проследить глубинные изменения в деятельности субъектов хозяйствования, обусловленные введением данного правила, а также отражение этих изменений в действующем законодательстве.

1. Красавчиков, О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О. А. Красавчиков. М., 1966. С.131—147; Ойгензихт, В. А. Проблема риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. Душанбе, 1972. С.193—205; Братусь, С. Н. Юридическая ответственность и заносность / С. Н. Братусь. М., 1976. С. 163—197; Архипов, Д. Возложение на предпринимателя неблагоприятных последствий случая в обязательствах из договора // Хозяйство и право. 2002. №12. С. 53—55.
2. Бернштейн, Д. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения / Д. И. Бернштейн. М., 1989.
3. Ойгензихт, В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В. А. Ойгензихт. Душанбе, 1983. С.133—144; Ойгензихт, В. А. Проблема риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. Душанбе, 1972. С. 205—224.
4. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / под ред. Е. А. Суханова. М., 1994.
5. Иксанова, А. В. Основание ответственности независимо от вины // Торгово-промышленное право. 2006. № 3.
6. Архипов, Д. Распределение риска в договорных обязательствах с участием предпринимателей // Журнал российского права. 2005. № 3.
7. Комаров, В.А. Ответственность в коммерческом обороте / А. С. Комаров. М., 1991.

ДУХОЎНЫ СУД У РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (ДРУГАЯ ПАЛОВА ХІХ – ПАЧАТАК ХХ ст.)

*А. П. Грахоцкі
УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»*

20 лістапада 1864 г. у Расійскай імперыі распачалася судовая рэформа. Адным з важнейшых прынцыпаў рэформы было адзінства ў прымяненні судовых статутаў у дачыненні да ўсіх пластоў грамадства. Аднак каардынальныя пераўтварэнні ў судовай сістэме імперыі абсалютна не закранулі юрысдыкцыю духоўных судаў. У выніку чаго новая судовая сістэма ўвайшла ў супярэчнасць з духоўнымі судамі. Царкоўныя суды па-ранейшаму спалучалі ў сабе судовую, абвінаваўчую і адміністрацыйную ўладу, у іх адсутнічала галоснасць, судаводства ажыццяўлялася без падсуднага, паводле пісьмовых актаў следства, рашэнні выносіліся на падставе тэорыі фармальных доказаў [1, с. 555—556]. Гэтак, 12 студзеня 1870 г. па ініцыятыве оберпракурора Дз. А. Талстога пры Св. Сінодзе быў створаны спецыяльны камітэт, на які ўскладалася задача выпрацаваць палажэнні рэформы царкоўнага

суда. Узначаліў гэты камітэт Літоўскі архіепіскап Макарый. У ходзе работы камітэта было выпрацавана два варыянты рэформы, асноўны змест якіх прадугледжваў рэфармаванне духоўнага суда ў адпаведнасці з прынцыпамі, "... на которых совершенно преобразование судоустройства и судопроизводства по гражданскому, военному и морскому ведомствам, по применении сих начал, насколько оно окажется полезным и возможным, к свойству, целям и потребностям суда духовного" [1, с. 554; падрабязна аб праектах рэформы гл.: 2, с. 213—226]. Пад націскам крытыкі як з боку епархіяльных архірэяў, гэтак і свецкай бюракратыі камітэт спыніў сваю работу 25 сакавіка 1874 г. [1, с. 558—559]. Рэформа духоўнага суда так і не была рэалізавана. Па сутнасці, царкоўныя суды заставаліся рудыментам судовай сістэмы познаімперскай Расіі. У сувязі з гэтым намі пастаўлена задача разгледзець кампетэнцыю духоўных судов у другой палове XIX – пачатку XX ст., абавіраючыся на аналіз царкоўна-судовай практыкі ў праваслаўных епархіях.

Духоўнаму суду падлягалі асобы духоўнага звання епархіяльнага ведамства за праступкі і злачынствы супраць пасады, добрапрыстойнасці ("благочиния") і "благоповедения", па узаемных спрэчках аб карыстанні рухомай і нерухомай царкоўнай уласнасцю, а таксама па скаргах на духоўных асоб. Свецкія асобы падлягалі царкоўнаму суду ў наступных выпадках: па справах аб незаконных шлюбах, аб скасаванні шлюбаў; калі было неабходна засведчыць сапраўднасць шлюбу і нараджэнне ад законнага шлюбу; здзяйсненне праступкаў і злачынстваў, за якія прадугледжвалася накладанне епітым'і [3, ст. 158].

Функцыі духоўна-судовай улады ў межах епархіі былі сканцэнтраваныя ў руках епархіяльнага архірэя, кожная судовая справа падлягала яго зацвярджэнню. Архірэй меў права вырашыць справу, накладушы сваю рэзалюцыю, прызначыць тых ці іншых асоб для правядзення следства ці зацвердзіць меркаванне кансісторыі. Шэраг судовых спраў у дачыненні да духоўных асоб разглядаўся непасрэдна архірэем. Гэта "неудобоподвергаемые гласности" справы аб "проступках поведения" і "нечаянностьях" свяшчэннаслужыцеляў, "проступках против должности и благочиния, не соединённые с явным вредом и соблазном", здзейшчаныя святаром, які раней вылучаўся "неукоризненными" паводзінамі; справы па скаргах, накіраваных на тое, каб выправіць вінаватага архірэйскім судом і "назиданием" без фармальнага следства [3, ст. 165].

Кансісторыя ж у духоўна-судовых адносінах не з'яўлялася самастойнай інстанцыяй. Члены кансісторыі выказвалі толькі меркаванне, якое падпісвалася ўсімі прысутнымі членамі. Архірэй мог зацвердзіць, дапоўніць ці не зацвердзіць гэткае меркаванне. Аднак кансісторыя мела права непасрэднага звароту да обер-пракурора Сінода ў выпадку "вопиющих" парушэнняў архірэем усталяваных правілаў [4, с. 106—107]. Вышэйшай інстанцыяй царкоўнага суда з'яўляўся Сінод. Апошні займаўся пераглядам спраў толькі ў тых выпадках, калі абвінавачваемы пад пратаколам сведчыў, што "не задаволены" рашэннем. У выпадку, калі абвінавачваемы з'яўляўся свяшчэннаслужыцелем, подпіс аб "задавальненні" следствам патрабаваўся толькі ў справах аб пазбаўленні яго сану. Частка спраў у любым выпадку накіроўвалася на зацвярджэнне Св. Сінода. Так, напрыклад, на

скасування шлюбу абавязкова патрабавалася рэзалюцыя Сінода. Аднак апошняя інстанцыя заўсёды з'яўляўся імператар. Імператар мог перагледзець рашэнне Сінода, а мог пакінуць яго "без последствий" [4, с. 107].

Духоўныя суды з'яўляліся складовай часткай сістэмы царкоўнага права, якая складалася з палажэнняў аб царкоўным уладкаванні, царкоўным кіраванні, крыніцах права, царкоўнай маёмасці і інш. Руская праваслаўная царква ў якасці крыніц права выкарыстоўвала раз'яднаны комплекс пастановаў і правілаў ад Святога Пісання да шматлікіх статутаў і інструкцый XIX ст. Як адзначыла расійская даследчыца А. М. Жураўлёва, адсутнасць строгіх правілаў прымянення крыніц царкоўнага права вяло да таго, што практыка царкоўнага суда на ўзроўні асобнай епархіі заставалася кансерватыўнай, засноўвалася на прэцэдэнтах. Кансерватыўнасць царкоўна-судовых органаў выяўлялася ў тым, што яны аддавалі перавагу старажытным царкоўным пастановам, ігнаруючы ўказы Сінода. Больш за тое, здаралася, што, абавіраючыся на адну і тую ж крыніцу, напрыклад Св. Пісанне, духоўныя суды ў розных епархіях па аналагічных справах выносілі розныя рашэнні, таму што спасылаліся на розныя месцы Бібліі [4, с. 120].

Падставай для пачатку судаводства з'яўляліся скаргі, данясенні, звесткі, якія дайшлі да архірэя, у тым ліку і вусна, іскі аб разводзе. Па матэрыялах справы ў кансісторыі распачыналася папярэдняе следства. Як правіла, следчым прызначаўся прыхадскі святар. Затым, на падставе дадзеных, сабраных у ходзе следства, у канцэлярыі кансісторыі складаўся даклад, які зачытваўся на пасяджэнні кансісторыі і з'яўляўся асновай для яе рашэння па справе. Да ўдзелу ў судовым працэсе не дапускаліся прадстаўнікі абвінавачвання і абароны, нават не патрабавалася наяўнасць падсудных. І толькі па шлюбаразводных справах аб "нарушении святости брака прелюбодеянием" прадугледжвалася "судагаварэнне" з абавязковым выклікам бакоў у кансісторыю [5, с. 314—316].

Артыкул 187 "Устава духовных консисторий" 1841 г. вызначаў пакаранні, якія маглі выносіць царкоўныя суды ў дачыненні да духавенства. Самым цяжкім пакараннем з'яўлялася пазбаўленне сану і выключэнне з духоўнага ведамства, самым лёгкай — заўвага, якая не ўносілася ў паслужны спіс [3, с. 71—73]. Праступкі духавенства можна падзяліць на дзве катэгорыі: невыкананне службовых абавязкаў (здзяйсненне незаконнага шлюбу, вымаганне незаконнай платы за адправы, невыкананне богаслужэння ў царскія дні) і парушэнне правілаў "благочиния и благоповедения" (непавага да царквы, знявага, "нецвярозы лад жыцця", удзел у бойцы). Выбар пакарання напрумую залежаў ад месца здзяйснення праступка: напрыклад, калі бойка ў царкве была падставай для пазбаўлення сану, дык па-за царквой гэты ж учынак караўся штрафам [4, с. 119].

Для свецкіх асоб ужывалася два віды пакарання: епітым'я (царкоўнае пакаянне, якое прадугледжвала рэгулярнае наведванне царквы, чытанне малітваў, здзяйсненне паклонаў, прытрымліванне посту; здзяйсняецца пад кантролем прыхадскога святара [5, с. 289]) і зняволенне ў манастыр. Духоўныя суды накладалі епітым'і на свецкіх асоб за праступкі і злачынствы, якія па "Уложению о наказаниях" 1845 г. прадугледжвалі "очищение совести церковным покаянием" (напрыклад, непрыстойныя паводзіны ў храме, невыкананне "новообращёнными"

статутаў царквы, ухіленне ад споведзі і святой прычасці, “непрывядзенне” бацькамі дзяцей да споведзі і інш.) [6]. Дзеля накладання царкоўнага пакаяння свецкія суды адсылалі вінаватых у духоўныя суды. І толькі “Уголовным уложением” 1903 г. епітым’я была выключана як від пакарання [7]. Царкоўнае пакаянне накладалася таксама і за праступкі, якія выяўляліся падчас разгляду спраў у кансісторыі. Напрыклад, пасля сканчэння шлюбнаразводнага працэсу муж (ці жонка) вінаваты(-ая) ў нявернасці падлягаў(-ла) царкоўнай епітым’і на тэрмін ад двух да сямі гадоў [5, с. 281].

Асаблівай увагі заслугоўвае пытанне аб узаемадзеянні духоўных і свецкіх судов. У гэтым паведамленні звернем увагу толькі на некаторыя моманты. У шэрагу выпадкаў разгляду справы ў свецкім судзе папярэднічаў суд духоўны: напрыклад, справы аб здзяйсненні шлюбу ў блізкіх ступенях роднасці і сваяцтва, шлюбе праваслаўных з нехрысціянамі, аб уступленні ў чацвёрты шлюб. Перад тым як распачаць разгляд спраў аб многашлюбнасці і кровазмяшэнні свецкія суды звярталіся ў духоўныя дзеля атрымання звестак аб існаванні іншага шлюбу ці аб наяўнасці такой ступені роднасці альбо сваяцтва, якая кваліфікуецца як кровазмяшэнне. У некаторых выпадках прыговор крымінальнага суда паведамляўся царкоўнаму для рашэння аб сапраўднасці ці несапраўднасці шлюбу, для вызначэння адказнасці духоўных асоб, якія зарэгістравалі незаконны шлюб (справы аб шлюбах, здзейсненых з дапамогай гвалту, падману, заключэнні шлюбу псіхічнахворымі асобамі) [2, с. 232—235; 5, с. 281—282].

Даволі значную колькасць царкоўна-судовых спраў складалі “шлюбныя працэсы”. “Устав духовных консисторий” кадыфікаваў умовы, неабходныя для разводу (працяглае невядомае месцазнаходжанне мужа ці жонкі, ссылка у Сібір з пазбаўленнем усіх правоў стану, дашлюбная імпатэнцыя, дашлюбнае “вар’яцтва”, пралюбадзейства і некаторыя інш.), і яго працэдуру [3, с. 89—97]. Першым крокам была падача прашэння ад мужа ці жонкі, дзе выкладаўся канкрэтны повед для разводу. Просьбіт вылучаў гербавы збор, прыкладаў копію пасведчання аб шлюбе і іншыя неабходныя для справы дакументы. Другім этапам было “увещание” для прымірэння: мясцовы святар угаворваў мужа і жонку прыйсці да згоды і адклікаць прашэнне. Калі істец адмаўляўся, кансісторыя спачатку прызначала “судагаварэнне” і затым праводзіла расследаванне — збіраліся паказанні сведкаў, ладзіўся пошук па ўсёй краіне (калі муж ці жонка знаходзіліся ў “безвестной отлучке”), замаўляліся медычныя агляды (у выпадку імпатэнцыі ці псіхічнай хваробы). Пасля правядзення следства кансісторыя падрыхтоўвала даклад па справе і фармулявала рашэнне, якое падавалася на разгляд епіскапу. Той мог зацвердзіць ці адхіліць рашэнне кансісторыі. Калі прашэнне аб разводзе атрымлівала ўхваленне епіскапа, справа накіроўвалася ў Сінод на канчатковы разгляд і зацвярджэнне. Пачынаючы з сярэдзіны XIX ст. гэтая забытаная працэдура зрабіла развод фактычна немагчымым, як таго і жадала царква. Сінод адхіляў у сярэднім 70% прашэнняў, якія атрымлівалі ўхваленне епархіяльных улад. Як адзначыў амерыканскі гісторык Г. Фрыз: “По сравнению с континентальной Европой, где развод был обычным делом у протестантов, да и католики имели возможность законно расторгнуть брак,

запретительный подход Русской православной церкви был единственным в своём роде” [8, с. 128].

Такім чынам, пераўтварэнні ў судовай сістэме Расійскай імперыі падчас “Вялікіх рэформ” не закранулі адно з важнейшых звенняў сістэмы – духоўныя суды. Кансерватыўнасць Рускай праваслаўнай царквы, негатыўнае ўспрыняцце ёю новаўвядзенняў не дазволілі ўмацаваць ў царкоўна-судовай практыцы такія важнейшыя прынцыпы судовага працэсу як галаснасць, вуснасць, спаборнасць, права абвінавачваемага на абарону. Духоўна-судовая ўлада спалучала ў сабе функцыі абвінавачвання, следства і суда. Забытаным было размеркаванне кампетэнцыі паміж свецкімі і царкоўнымі судамі, што ўскладняла і бюракратызавала судовы працэс. Істотнай праблемай царкоўна-судовай практыкі было прымяненне крыніц царкоўнага права: існаванне “прэцэдэнтнай” практыкі вяло да таго, што ў кожнай епархіі аналагічныя царкоўна-судовыя справы маглі вырашацца па-рознаму. Судовыя справы аб законнасці шлюбу і разводзе заставаліся ў выключнай кампетэнцыі духоўных судов. У сувязі з тым, што Праваслаўная царква разглядала шлюб як свяшчэннае таінства, царкоўна-судовая практыка была скіравана на тое, каб зрабіць развод практычна немагчымым. Па сутнасці, духоўны суд быў апошнім саслоўным судом у імперыі: духоўныя асобы падлягалі юрысдыкцыі царкоўнага суда па службовых праступках і спрэчках аб рухомай і нерухомай маёмасці.

1. Римский, С. В. Российская церковь в эпоху Великих реформ (Церковные реформы в России 1860 – 1870-х годов) / С. В. Римский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999. – 567 с.
2. Оршанский, И. Г. Исследования по русскому праву: обычному и брачному / И. Г. Оршанский. – СПб, 1879. – 456 с.
3. Устав духовных консисторий. – СПб, 1857. – 134 с.
4. Журавлёва, О. М. Церковно-судебная практика в Московской епархии в первой половине XIX века / О. М. Журавлёва // Православие : Конфессия, институты, религиозность (XVII – XX вв.) Сборник научных работ / Под ред. М. Долбилова, П. Rogozного. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. – (Серия «Источник. Историк. История»; Вып. 6). – С. 105 – 121.
5. Суворов, Н. Учебник церковного права / Н. Суворов. – М., 1912. – 531 с.
6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи: в 16 т. – СПб, 1857. – Т. 15.
7. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи: в 16 т. – СПб, 1909. – Т. 15.
8. Фриз, Г. Мирские нарративы о Священном таинстве: Брак и развод в поздней имперской России / Г. Фриз // Православие : Конфессия, институты, религиозность (XVII – XX вв.) Сборник научных работ / Под ред. М. Долбилова, П. Rogozного. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. – (Серия «Источник. Историк. История»; Вып. 6). – С. 122 – 175.